

Sajátságos forradalom

A Varsóban élő Marcin Król történész, 1943-ban született. 1977-ben W. Karpinskivel « Lengyel politikai arcképek a 19. századból » címmel könyvet tett közzé. 1978-ig a Lengyel Tudományos Akadémia egyik intézetének főmunkatársa volt. Ekkor ellenzéki magatartása miatt elvesztette állását. A Respublica című liberális (nem szocialista) ellenzéki folyóirat szerkesztője.

Az elmúlt hónapok eseményei mindnyájunkat meglepetésként értek. Miért? Miért nem voltunk képesek arra, hogy előrelássuk bekövetkeztüket? És miért csodálkozunk el most is minden új lépésen, miért nem tudjuk megérteni azt, ami történik? Egyetlen értelmiségi sem hitt (talán az egy Jacek Kuron kivételével) a független szakszervezetek megteremtésének lehetőségében. Honnan származik hát új szabadságunk, amely ha viszonylagos is, mégis csak cselekvési szabadság?

Mindent a véletlen indított el. Ma természetesen különböző meghatározó tényezőket tudunk felsorolni. Ilyenek: az Egyház szerepe, a pápa látogatása, a több, mint négy éve működő ellenzéki csoportok, vagy az áremelkedés, amely a sztrájkok közvetlen kiváltó oka volt. Az utóbbi nélkül talán nem került volna sor a sztrájkokra és az azt követő politikai és társadalmi felfordulásra. Ha a hatalomnak a partvidékre küldött képviselői a sztrájk első napjaiban nem követtek volna olyan kicsinyes és kétszínű taktikát, a sztrájkolók és bajtársaik valószínűleg megelé-

gedtek volna a bérek felemelésével és olyan kisebb engedményekkel, mint pl. az 1970-es áldozatok emlékművének engedélyezése. Az augusztusi események tehát elkerülhetők voltak, sőt mi több, nem következtek a társadalmi fejlődés logikájából. Nem követtek el hát hibát a szociológusok, akik ma szégyenkezve ismerik be, hogy a munkások körében folytatott kutatásaikban nyomát sem lelték a felkelésre való hajlamnak. Felméréseik « helyesek » voltak: az események nem voltak azok.

Nincs a történelemben olyan fölkelés, amely fáradtságból és bizalmatlanságból született volna. Fáradtság, bizalmatlanság vagy éppen csak bosszankodás és az ellenfél gyengeségének felismerése nem magyarázhat meg egy forradalmi robbanást, még olyan tudatosan fegyelmezettet sem, mint a miénk. Csupán másodlagos okokat tudunk felsorolni, és a hatóságok könnyen megelőzhatték volna a robbanást, ha csak kicsit ügyesebben, gyorsabban és hatékonyabban reagáltak volna.

A hatvanas évek második felében korrupcióra épülő hatalmi rendszer alakult ki. Jogilag és erkölcsileg elítélhetjük az ilyen rendszert, ítéletünk mit sem változtat azon, hogy korrupcióra épülő politikai hatalom csöppet sem kivételes a történelemben. Fennmaradhat évtizedeken át, anélkül, hogy rosszabbul működne más rendszereknél. Gierék uralma viszonylag jóakarátú volt, hagyta élni az embereket. A korrupcióra épülő rendszer lényegénél fogva gyenge. A korrupció és a hazug propaganda lehetővé tette a rendszernek, a pártnak, hogy külön világba zárkózzék. A hatalom képviselői jól érezték magukat ebben a békés univerzumban, s csak azzal törődtek, hogy ki ne csöppenjenek belőle. Nem akarták felfogni a külvilágból érkező vészjeleket. Nem akarták tudomásul venni sem a rossz gazdasági helyzetet, sem a független csoport-alakulásokat. Ha figyelembe vették volna ezeket a jelenségeket, akkor reagálniok kellett volna rájuk, döntéseket kellett volna hozniok, vagyis kockázatot vállalniok.

Am a kockázat elkerülése is döntés volt, mégpedig olyan döntés, amely egyenes úton vezetett a válsághoz. Még a hatalmi eliten belül is voltak egyesek, akik szembefordultak a korrupcióval. 1980 kezdetén rendkívül

óvatos reformokat kezdeményeztek. De a rendszer maga változatlan maradt, s ez a kísérlet csak arra volt jó, hogy előidézze az összeomlást.

A válságnak sok oka volt, melyek közül egyik sem tekinthető meghatározónak, s melyek mindent összevetve egészen más megoldáshoz is vezethettek volna.

A válság okait pszichológiai téren kell keresni. A munkások nem azért léptek sztrájkba, hogy tiltakozzanak egy gyenge, züllött és tehetetlen hatalom ellen. A sztrájkmozgalom hiteles és őszinte érzelmeik spontán kirobbanását jelentette, annak a lehetőségét, hogy embernek érezzék magukat, embernek, aki képes felelősségteljesen és következetesen cselekedni. A munkások önmagukért sztrájkoltak, hogy megmutassák: képesek kilépni az abszurd és züllött rendszer bűvköréből. Nem társadalmi forradalom volt ez, még kevésbé politikai, hanem morális és egzisztenciális. Amely demonstrálja, hogy még *léteznünk*, hogy még nem veszítettük el alapvető emberi tulajdonságainkat, még ismerjük a barátságot, az igazságot, a nagylelkűséget.

Semmi meglepő sincs abban, hogy az intellektüelek kezdetben nem fogták fel e sajátságos, minden eddigetől különböző sztrájkok értelmét. Mi, értelmiségiek, először a gazdasági okokat kerestük. Később, amikor világossá vált, hogy bérkövetelések egymagukban nem magyarázzák meg a munkások viselkedését, boldogan fedeztük fel a politikai motívumokat. Ám elég elolvasni a huszonegy pontot, az egymástól olyannyira különböző követeléseket¹, hogy megértsük: a munkások sokkal többre vágytak, mint konkrét követelések kielégítésére. Elegük volt abból, hogy a hivatalos szakszervezetek «képviseljék» őket. Mindenek előtt saját maguknak akarták bebizonyítani, hogy igazában léteznek, hogy van a létezésnek más módja is, mint az a torz, amit a rendszer rájuk erőltetett. Az értelmiségiek többségében nem lépett fel hasonló hiányérzet. Nem akarom idealizálni a munkásokat, nem akarok különlegesen hiteles létezést tulajdonítani nekik s leértékelni az intellektüeleket. Egész egyszerűen arról a tényről van szó, hogy az értelmiségiek foglalkozásuknál fogva jobban al-

¹ Lásd *Magyar Füzetek*, 7. szám, 19-21. oldal.

kalmazkodnak a rendszerhez. Ez az elkerülhetetlen alkalmazkodás elfelejtette velük az abszolút értékek létezését; pontosabban, elvesztették az intellektuális — ha nem is a morális — kapcsolatot, amely ezekhez az értékekhez kötötte őket. Az értelmiségiek magatartását tehát nem valami abszolút, vagy társadalmi érvényű értékrendszer irányította, hanem időleges, helyzeti értékek. Minden többértelművé és relatívvá vált. A gondolatok önmagukban már semmit sem jelentettek; egy könyv, egy cikk, egy fellépés elbírálása kizárólag attól függött, hogy milyen hatása lehet az adott helyzetben.

Kezdetben az értelmiségiek a sztrájkokat is időleges, helyzeti értékek alapján ítélték meg. Szolidaritási felhívásukat 234 személy írta alá. Íme az intelligencia hatalmas és egységes fellépése! Imponáló siker! Abban azonban továbbra is kételkedtek, hogy a munkások eljuthatnak a független szakszervezetekhez. A dolog politikai okokból látszott elérhetetlennek: a hatalom sohasem fogja ezt a követelést elfogadni. Párhuzamos szakszervezetek rendszere, vélték, nem működhet Lengyelországban: a gyakorlati nehézségek meg fogják őket buktatni. Megfeledeztek arról, hogy a munkások más regiszterben gondolkoznak: a mindennapi lét regiszterében. Érveik nem hatottak a munkásokra.

Tadeusz Mazowiecki² megkülönböztette a munkások realizmusát az intellektüelek realizmusától. A munkások realizmusát a kétségbeesés és a büszkeség táplálta; az értelmiségiekét a félelem és a kompromisszum reménye. A munkások motivációja egzisztenciális volt, az értelmiségieké körülményekhez igazodó. Az érdekek is különböztek: az értelmiségieknek volt veszténivalójuk Gierek bukásával, a munkásoknak nem. Az értelmiség azon töprengett, hogy hol vannak a hatalom engedményeinek határai; a munkások követeléseiket fogalmazták meg.

² A *Wież* katolikus folyóirat főszerkesztője, azon szakértők egyike, akik tanácsokat adtak a sztrájkoló munkásoknak; a Szolidaritás szakszervezet folyóiratának kijelölt szerkesztője.

Az értelmiségiek többsége azon volt, hogy a kompromisszum világában megőrizze önmagát. Lázasan kereste, hogyan rontotta meg a művészetet és a gondolatot az ideológia és a politika. Orwell és Milosz segítségével³ próbált az árral szembeszállni. E gondolkodási irány negatív volt: azt kutatta, miként kerülhetjük el, hogy csapdába essünk vagy másokat juttassunk oda; feltárta a rosszat, a veszélyt, valamint azt, hogy miként kell ellene védekezni, de nem foglalkoztatta a szép és a jó, nemigen törődött azzal, hogy milyen úton jutunk hozzájuk. A leleplező kutatások többnyire elkanyarodtak a társadalmi problémáktól s a hermetizmus, a tiszta gondolat, az esztétizmus, a l'art pour l'art irányába haladtak. Nem voltak haszontalanok, nagyon is hasznosak voltak. De valami «fényes elszigetelődéshez» vezettek, amely elfojtotta a társadalmi elkötelezettség szükségletét. Egyenként és külön-külön gazdagodtunk, de együttesen, mint társadalmi erő, gyengébbekké váltunk.

Egy szót az egyház és a vallás szerepéről. Világosan meg kell különböztetnünk a kettőt egymástól. Nem kell mondanunk, hogy az Egyház erőt képvisel Lengyelországban. Szervezeti erőt, egyben azonban szellemi erőt is. Az egyház ereje a hazafias-vallásos szindrómára épül. Az egyház szövetségese mindazoknak, akik akár a legkisebb mértékben is szembekerülnek a hatalom politikájával. Az értelmiségiek különösen a hetvenes években, jól megértették és kihasználták ezt, többnyire magának az Egyháznak a hallgatólagos vagy nyílt beleegyezésével.

A vallásnak, a szentség világához kapcsolódó érzelmeknek viszont az a társadalmi funkciója, hogy az egyetlen biztos pont a mindent átható bizalmatlanság világában. A vallás a hiteles gondolatok és érzelmek egyetlen lehetséges forrása. Egy kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy míg a munkások számára a vallás a fontos hivatkozási rendszer, az értelmiségiek számára inkább az egyház, úgymint erő.

³ Czeslaw Milosz, a Nobel-díjas lengyel költő és esztéta 1953-ban « A leigázott gondolat » címmel elemezte a totalitárius szó-uralmat.

Nem kétséges, hogy a hatóságok a szakszervezeti mozgalmat az érdekvédelem területére kívánják visszaszorítani. Ugyanezt a magatartást fogják tanusítani az új egyetemi, kutatói és művészi egyesületekkel és társulásokkal szemben.

Ha a munkásmozgalom nem terjeszti ki működési körét, akkor ezzel azt kockáztatja — bármilyen legyen is szervezeti ereje — hogy elveszti lendületét és vonzerejét. Ez egyszersmind az értelmiség kezdeményezéseink végét is jelentené. Jól tudjuk viszont, hogy az új szakszervezetek nem tudnak és nem is akarnak állami ügyekbe avatkozni. Mit tehetünk ilyen körülmények között?

A lengyel átalakulás jövője attól függ, hogy a szakszervezeti mozgalom át tud-e terjedni nem-szakmai területekre: a helyi és regionális közösségekre. Ugyanis meg kell tanítania a lakosságot, hogy úgy viselkedjék, mint társadalom és nem mint az államhatalomnak alávetett személyek halmaza. Világossá kell válnia annak, hogy ez a « forradalom » egzisztenciális: vagyis, hogy célja a dolgok, az intézmények, a problémák újjáformálása a független öngazgatás szellemében.

Függetlenség, autonómia, önkormányzat: gyakran halott követelések. De bizonyos értelemben üresek. Diákok és munkások gyűlései minduntalan akcióprogramot sürgetnek, programot a szakszervezetnek vagy az értelmiségi egyesületnek. Célkitűzéseket akarnak meghatározni, amelyek általánosabbak az egyes csoportok érdekeinél és konkrétebbek az emberi jogok védelménél. Valójában nem célkitűzéseket, hanem politikai ideálokat kellene megfogalmazni, amelyek konkrétebbek, mint az igazságosság vagy a nagylelkűség. E program szükséglete túlhaladja a szakszervezetek és értelmiségi egyesületek működési szintjét; ám az is nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó egyesületek ambíciói is túlhaladják az említett szintet.

A szakszervezetek és az egyesületek függetlensége nem korlátozódik a döntések függetlenségére; alkotó versengést is jelent, mind a gyakorlati, mind pedig a szellemi cselekvés szintjén. A programokat vitákban kell meg-

fogalmazni, gondolatok, értékek, világképek, ideológiák, politikai eszmék szembesítésével. Gondolatok, értékek, világképek megfogalmazása azonban éppen az értelmiségi elitnek feladata. Be kell ismernünk, hogy a legutóbbi években ezek az elitek nem álltak feladatuk magaslatán. Az augusztusi vívmányokkal különféle áramlatok jutottak szóhoz: posztrevizionisták, moralizálók, a lengyel szocialista hagyomány nagylelkű, de intellektuálisan meddő örökösei, az Egyház társadalmi tanainak szóvivői. Ezen álláspontok egyike sem alkalmas arra, hogy az új intézmények és szervezetek programját megalapozza. A gondolatok vagy legalábbis a vélemények egészséges pluralizmusa csak akkor jöhet létre, ha megőrizzük az új kezdeményezések függetlenségét és a társadalmi magatartások spontán különbözőségét. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a lehető legnagyobb mérvű decentralizációra kell törekednünk.

Már hallom a kritikákat: erőnk az egységben van; csak ennek alapján tárgyalhatunk a hatalommal. Az értelmiségiek évek óta lemondtak az elméleti vitákról, hogy szorosra zárják soraikat a hatalommal vívott harcban. De amit így közösségként nyertek, azt elvesztették, mint egyének. Egyesek fantasztikus erőfeszítések árán még meg is tudták őrizni egyéni véleményüket, anélkül, hogy szellemi és ideológiai vitákba bocsátkoztak volna.

Fentebb már beszéltünk a totalitarizmus kritikájára szorító érdeklődés sterilizáló hatásáról. Ugyanilyen negatív következménye volt annak az intellektuális magatartásnak is, amely az «egységben az erő» nevében a társadalmi és szellemi szabadságért folytatott harcra korlátozódott, s az azon túlmenő problémákat illetően megelégedett félszavakkal és utalásokkal. Igen dicséretes, sőt nélkülözhetetlen, hogy az értelmiségiek felvetik a gondolat szabadságának problémáját. De a független és teremtő gondolat kivirágzásához aligha járult hozzá, hogy hosszú évekig az értelmiség a megbélyegzésre, a leleplezésre és a kigúnyolásra fordította minden erejét.

Tudunk-e majd élni a munkásmozgalom által kivívott szabadsággal? Igen, két feltétellel: ha az átalakulást ki

tudjuk terjeszteni az egész társadalomra, s ha meg tudjuk újítani az ország szellemi életét.

«Aki a szabadságtól mást vár, mint magát a szabadságot, szolgaságra született», írta Alexis de Tocqueville. A szabadság önmagáért való érték, a szabadságra való törekvés elidegeníthetetlen jog. «Ne kívánjátok tőlem, hogy elemezzem e fenséges vágyat, mert azt érezni kell. Azokban a szívekben lobban fel, amelyeket Isten erre teremtetett. A középszerű lények meg sem érthetik, hiszen sohasem tapasztalták.»⁴

A most lezajlott lengyel «forradalomnak» sem a lengyel múltban, sem az egyetemes történelemben nincs előzménye. Az életigénylés és a szabadságra való törekvés még sohasem nyilvánult meg ilyen tisztán. Előzménynek talán csak az amerikai forradalmat tekinthetjük: abban is fontosabb volt a forradalomnál a szabadságra való törekvés kifejeződése. Ha elfogadjuk ezt a kissé túlzott hasonlatot, ha elfogadjuk, hogy a lengyel forradalom nem a szegények lázadása a gazdagok ellen, az elnyomottaké az elnyomók ellen, a tömegeké a zsarnoksággal szemben, hanem a szabadság konstruktív igénylése, akkor azt is el kell ismernünk, hogy e forradalom — éppen mert nem más, mint maga ez a tett — csak kezdet, csak kiinduló pont a *constitutio libertatis* munkájában. Ez a munka ma sokkal nehezebb, mint Amerikában a 18. század végén. De ez a kiindulópont a hiteles, demokratikus és alkotó társadalmi cselekvésnek a történelemben oly ritka lehetőségét vetíti elénk.

(Tömörített szöveg)

[*Olvasóink figyelmébe: sorozatunk 7. számát teljes egészében az 1980 nyarán megindult lengyelországi népmozgalom elemzése töltötte ki.*]

⁴ Alexis de Tocqueville, *L'Ancien régime et la révolution*, Gallimard, 1952, p. 217.